

There are no translations available.

Мозолевський Б.М.

Вчений, археолог

м. Київ, Україна

[Біографія](#)

а

Чортомлик

(глава з книги «Скіфський степ»)

а

Як видно з попереднього викладу, перші свої кроки на півдні України скіфська археологія робила дуже невпевнено, здебільшого завдяки непередбаченим відкриттям. Біля початків її нерідко стояли люди зовсім випадкові. Добре, коли ними були такі безмежно віддані науці подвижники, як Дюбрюкс, але частіше ними виявлялися різні пройдисвіти й невігласи, що завдали справі дослідження скіфських старожитностей непоправної шкоди.

У 1859 р. при міністерстві імператорського двору було створено Археологічну комісію, на яку поклали обов'язок розкопувати стародавні пам'ятки. 1889 р. за нею було закріплено виняткове право надавати дозвіл на їх здійснення. Дослідження старожитностей набагато поліпшилися. Потроху вони починають переходити до фахівців, що, набуваючи досвіду, розробляють і методичні та методологічні засади розкопок. Але до археології як до науки ще було далеко. Царський двір прагнув лише нових і нових коштовностей, штовхаючи археологів на скарбошукацтво.

З першого року створення комісії в придніпровських степах почав свою археологічну діяльність її член Іван Єгорович Забелін. Протягом 1859-1861 рр. він розкопав кілька скіфських курганів середньої висоти (3-8,5 метра) на південь від Катеринослава (нині Дніпропетровськ) - поблизу сіл Томаківки, Біленького, Чумаків та Краснокутської станції. Усі вони були пограбовані. Але це не спинило молодого вченого. І вже 1862 р. він починає розкопувати один з найбільших скіфських курганів, що згодом увійде в науку під назвою Чортомлика та обезсмертить ім'я свого дослідника.

І.Є. Забелін народився 1820 р. у бідній родині дрібного службовця в Твері (нині Калінін) і ще в дитинстві залишився без батька. З великими труднощами йому пощастило закінчити Преображенське училище Московського приказу громадського опікування. Продовжувати освіту можливості не було. Усе, чого він досяг в житті, діалося йому

важкою і виснажливою працею. Двадцять років після училища він виконував обов'язки канцелярського службовця Збройової палати, переписуючи архівні справи і водночас самотужки оволодіваючи історичною наукою. Під кінець життя І. Є. Забелін (помер 1908 р.) став одним з найбільш Пам'ятку справді важко було не заперити - висота її сягала 19 метрів, діаметр становив 110 метрів. Нехай читача не дивує назва кургану - Товста Могила. Цю назву вже звикли пов'язувати з розкопками скіфського кургану поблизу м. Орджонікідзе на Дніпропетровщині, здійсненими 1971 р. Однак слід зазначити, що більшість великих курганів із плоскою або сферичною верхівкою називалася колись на противагу гострим могилам товстими і лише після розкопок їм надавалося інше ім'я - здебільшого за назвою найближчого населеного пункту. Курган стояв на рівнинному узвишші у верхів'ях річки Чортомлика (звідки в подальшому й пішла його назва) за 2,5 кілометра від Чортомлицьких хуторів (тепер с. Чкалова). За три версти на схід від нього проходив давній чумацький шлях. Навколо кургану, як це звичайно буває, стояло багато могил менших розмірів. Свого часу курган правив козакам за сторожову вежу, з якої степ відкривався на тридцять верст довкруг.

1

З патріаршими ликами

Йшли майстри по Русі.

Поруч з ними, великими,-

II - бокова гробниця;

III - кiнські могили;

IV - поховання конюхiв;

V - грабiжницький лаз.

Цей iдол правив кiльком поколiнням мiсцевих селян за об'єкт поклонiння, оскiльки вважалось, що вiн здатний оберiгати вiд лиха. Рокiв за 20-30 до розкопок його стягли з кургану i використали в господарствi. Як на те, в степу тодi почалась засуха, i по селах пiшли чутки, буцiм у тому винен чортмлицький iдол. Його знову повернули на могилу, вiдбивши ненароком по дорозi голову, i засуха, що тривала чотири роки, нiби припинилась. Згодом одному з селян збрело забрати вiдбиту голову iдола, щоб пiдпирати нею дверi бiля погреба. Знову трапилась засуха, i знову голову змусили повернути на курган та поставити iдоловi. Так i стояв вiн до розкопок, оточений шанюю й забобонами, приймаючи дари грошима й хлiбом за своє «знахарювання». I коли востаннє I.Є. Забелiн стягнув його, «багато селян, що проїздили або проходили мимо, благоговiйно скидали шапки й цiлували повержений камiнь».

Дореволюцiйна методика розкопок iстотно вiдрiзнялася вiд сучасної. Забелiн почав розкопувати Чортмлик, як i iншi кургани, наскрiзною траншеєю зi сходу на захiд - розумiння необхiдностi знiмати весь насип ще не було. У розкопках брало участь 86 грабарiв з пiдводами. На шостому метрi насипу було виявлено залишки майже 250 кiнських вуздечок з залiзними вудилами та золотими й бронзовими оздобами, чималу кiлькiсть iнших речей. Приблизно на рiвнi цих знахiдок курган мав уступ, вище якого схили кургану, як i по пiдошвi, було укрiплено камiнням.

Робота просувалась успiшно. За пiвтора мiсяцi з кургану було вивезено понад 17 000 кубометрiв ґрунту, але стало зрозумiлим, що цього року розкопки не закiнчити. Тому, не доходячи потрiбного рiвня материкової глини, Забелiн припинив iх.

Наступного року для завершення дослiджень було асигновано ще 5000 карбованцiв i обiцяно в разi потреби надати додатково 2000. У розкопках тепер брало участь 116 грабарiв.

Коли в межах закладеної траншеї вийшли на материк, з'ясувалось, що курган перекривав невелику могилу доби бронзи з кiлькама скорченими похованнями. Пiд кам'яною крiпидою в захiднiй частинi розкопу вiдкрили залишки тризни - уламки амфор, кiстки тварин, деталi вуздечок, бронзовi вiстря стрiл. У центрi кургану мiстилася основна гробниця, а на захiд вiд неї - три могили з похованнями дванадцяти коней та двi - з кiстяками конюхiв. Кiнські вуздечки були оздобленi золотими й сiбними прикрасами, бiля шести коней виявлено рештки сiдел iз золотими окуттями, а бiля двох ще й пишнi нагруднi прикраси iз бронзи. З конюхами також було покладено золотi прикраси i зброю, що свiдчить про неабияку iхню заможностi i знатностi.

Основна могильна яма зверху мала розмiри близько 2,1x4,6 метра i донизу майже вдвiчi розширялася. Дно її сягало глибини 10,8 метра вiд рiвня поля. У кожному з кутiв ями були влаштованi пiдземелля - кожне завдовжки близько 3,5, заввишки 2 метри, а пiдлога

містилася на 2 метри нижче дна вхідної шахти. Розкопування такої складної підземної споруди далися надзвичайно важко, адже ні будь-якої техніки, ні досвіду гірничих робіт Забелін не мав. Справа ускладнювалася також необізнаністю дослідника з конструктивними особливостями скіфських гробниць. Забелін вважав, що головний небіжчик мав лежати на дні вхідної шахти. Не виявивши тут ніяких знахідок, він виснував, що основна частина гробниці дощенту пограбована, і лише кутові ка-мери (він сприйняв їх за допоміжні) внаслідок щасливого випадку залишилися цілими. Насправді ж дослідник помилявся: то були основні поховальні приміщення, а відтак з часу поховання жодна людина сюди не діставалася.

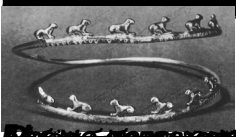
Розчищення почалося з південно-східного підземелля. Тут стояв невеликий бронзовий казан та п'ять глиняних амфор. Уздовж стін камери виявлено велику кількість бронзових вістер стріл і золотих платівок від одягу та наголовного вбрання. Одяг, імовірно, висів уздовж стін на залізних гаках. Вхід до ніші охороняв собака.

У північно-східному підземеллі стояло шість амфор. Біля входу лежав кістяк служниці з бронзовою гривнею на шиї та золотою підвіскою біля скроні, а поруч - залишки сагайдака з бронзовими вістрями стріл, набірне веретено. Уздовж стін, як і в попередньому випадку, зібрано близько 2500 золотих прикрас від наголовного вбрання й одягу, розвішаного колись на стінах. Отож обидві ніші становили собою комори, де розміщувалися запаси їжі й вина, а також парадне вбрання.

У південно-західній камері виявлено два чоловічі кістяки, що лежали поруч. В одного з них на шиї була потерта золота гривня, прикрашена шістьма фігурками левів на кожному кінці, на зап'ястях - широкі золоті браслети, на пальцях обручки з плоскими щитками. Навколо черепа зібрано 31 золоту платівку, можливо, від наголовного вбрання. При боці лежав меч з окутим золотою пла-тівкою руків'ям, спіральна золота стрічка від пужална нагая, залишки двох сагайдаків із бронзовими вістрями стріл, кілька залізних наконечників списів та бронзова й срібна посудинки до вина. Небіжчик був підперезаний поясом з бронзовим набором, на ногах виявлено залишки бронзових кнемід.

Другий небіжчик був дещо бідніший. Шию його також прикрашала золота гривня, правицю - срібний браслет і золота обручка. На попереку містився пояс із бронзових платівок. Осторонь лежали залізний меч та сагайдак зі стрілами.

В останньому, північно-західному підземеллі була похована жінка. Кістяк її лежав на ложі зі слідами блакитної, синьої, червоної, жовтої та зеленої фарб. Небіжчицю поховали в наголовному вбранні, від якого лишилося понад 50 золотих платівок і начільна стрічка. З наголовного вбрання опускалася пурпурова намітка, обшита по краю золотими платівками із зображенням скіфа, що причащається перед богинею з люстерком у руці - подібними до виявлених у Куль-Обі. На шиї небіжчиці була золота гривня, на зап'ястях - по широкому золотому браслету, на кожному пальці - золоті обручки, біля скронь - підвіски у вигляді кола з привісочками на ланцюжках. Поблизу правиці знайдено бронзове люстерко із залізним руків'ям.

[Львівський університет. Матеріали до історії українського посольства в Росію в 1791 році.](#)